

15. Тамсама, с. 6–7.
16. Тамсама, с. 38.
17. Тамсама, с. 7.
18. Тамсама, с. 134–135. Аркушы не ўключаны намі ў склад рукапісаў, таму што яны не датаваны, не ідэнтыфікаваны (не пазначаны назвы рукапісаў, з якіх яны ўзяты). Сярод аркушаў змешчана таксама апісанне далавара (№ 76, с. 107).
19. Тамсама – № 5, 8, 21, 22, 28, 53, 54.
20. Drozd A. Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich / Drozd A., Dziekan M.M., Majda T. – Warszawa : Res Publica Multi Ethnica, 2000. – 84, 74 s. : il.; Рукапісы беларускіх татараў канца XVII – пачатку XX стагоддзя з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі : каталог / уклад.: І. А. Ганчарова, А. І. Цітавец, М. У. Тарэлка. – Мн., 2003. – 55 с. : il. – (На правах рукапісу); Мишкинене Г. Каталог арабскоалфавитных рукописей / Мишкинене Г., Намавичюте С., Покровская Е. – Вильнюс, 2005. – 138 с. : ил.
21. Drozd A. Piśmiennictwo..., s. 37.
22. Канапацкі І. Татары / І. Канапацкі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мн., 2001. – Т. 6, кн. 1. – С. 509.
23. Miškinienė G. Seniaus lietuvių totorių rankraščiai (Grafika. Transliteracija. Vertimas. Tekstų struktūra ir turinys) : metodinė mokymo priemonė / Miškinienė G. – Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2001. – S. 11.
24. Мишкинене Г. Каталог ..., № 48.
25. Drozd A. Piśmiennictwo..., s. 11, № 2.
26. Drozd A. Koran staropolski : Rozważania w związku z odkryciem tefsiru mińskiego z 1686 roku / Drozd A. // Rocznik Biblioteki Narodowej. – 2004. – T. 36. – S. 237.

## ТЭКСТАЛОГІЯ БІБЛЕЙНЫХ ВЫДААННЯЎ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ: НАБЫТКІ І ЗАДАЧЫ

*Клімаў Ігар Паўлавіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў*



Францыску Скарыне прысвечана вялізная літаратура, выданні славутага палачаніна вывучаны ў многіх аспектах, аднак біблейскі аспект яго выдавецкай дзейнасці даследаваны значна слабей. Характар ды крыніцы перакладу Скарыны здаўна цікавілі вучоных, аднак недахоп у гэтай вобласці грунтоўных росшукаў замінаў сумежным даследаванням і часам нараджаў бяссплённыя дыскусіі. Вывучэнне такіх важных аспектаў спадчыны Скарыны, як мова і тэхніка яго перакладаў, адказ на шэраг хвалюючых пытанняў наконт крыніц запазычанняў і ўплываў, ступені яго арыгінальнасці і самастойнасці, заўжды патрабавалі тэксталагічных даследаванняў і высвятлення арыгіналаў яго біблейных

выданняў.

Лік і склад выдадзеных Ф. Скарынам біблейных тэкстаў уражае сваёй маштабнасцю. У 1517—19 гг. у Празе гэты выдатны палачанін выдаў друкам няпоўны Ст. Запавет у выглядзе серыі маляўнічых выпускаў аднаго фармату пад назвай Бівлія руска. Наколькі вядома, біблейны тэкст выйшаў у наступным складзе: Пяцікніжжа (кн. Роду, Выхаду, Левітаў, Лічбаў, Другога Закону), кн. Ісуса Навіна, Суддзяў, 1-4 Царстваў, кн. Руф, Эклезіяст, Песня Песням, Плач Ярэміі і Эсфір, кн. Псалтыр, Прыпавесцяў Саламонавых, Іова, Данііла, а таксама кн. Юдзіф, Наймудрасці Ісуса Сірахавага і Наймудрасці Саламонавай<sup>1</sup>. Усе гэтыя выданні зараз выдадзены цалкам факсімільным спосабам [16] і дасяжныя для навуковага даследавання<sup>2</sup>.

Пасля некалькігадовага перапынку Скарына выпусціў у 1522–25 гг. у Вільні два выданні. Першае – гэта кішэчны малітоўнік для вандроўнікаў (разам з Псалтыром) пад назвай Малая падарожная кніжка. Малітоўнік уяўляе сабой Псалтыр з паследаваннем (але параўн. [11, с. 443]), біблейны тэкст якога надрукаваны паводле пражскага выдання 1517 г. [5, с. 191–192; 11, с. 444] і залучае 151 псалом. Акрамя Псалтыра тут месцяцца 10 біблейных песняў, часасловец, 8 акафістаў і 9 канонаў, шасцідзён (выбар чытанняў і малітваў з актоіха), саборнік (святцы) і пасхалія [5, с. 189–200; 11, с. 443–457]. Гэтае выданне Скарыны належыць не да літургічных кніг, а да г.зв. малітоўнікаў для вандроўнікаў (liber viaticus) – асобнага жанру малітоўнікаў для прыватнага набажэнства ў дарозе. Такія малітоўнікі былі распаўсюджаны на Захадзе, але ў праваслаўных славян яны сустракаліся рэдка [11, с. 443–444, 445, 447, 462]. Сучасных перавыданняў гэтага друку Скарыны няма, апублікаваныя толькі некалькі яго частак<sup>3</sup>. Другое віленскае выданне – гэта малафарматны Апостал у складзе Дзеяў і Лістоў апостольскіх (у традыцыйнай колькасці і парадку)<sup>4</sup>. У якасці дадатку да Апостала далучаны саборнік і каноны ў выглядзе кароткіх лекцыянарных табліц чытанняў з Апостала і Евангелія на ўсе дні рухомага года<sup>5</sup>.

Менавіта крыніцы скарынаўскага Апостала апошнім часам былі даследаваны больш дэталёва. Г. Ротэ вызначыў, што Скарына на працягу ўсяго тэксту і нават у структуры многіх слоў кампіляваў царкоўнаславянскую і чэшскую версіі [14, s. 1033–1034]. У прыватнасці, было адзначана шмат супадзенняў з рэдакцыяй Новага Запавету 1354 г. мітрап. Аляксея і спісамі афонскай рэдакцыі, да якой належыць рукапісаны апостал 1464–69 гг. і Генадзіўская біблія 1499 г. [14, s. 941, 1007–1013]<sup>6</sup>. Чэшскі пераклад Скарына выкарыстоўваў паводле Кутнагорскай бібліі 1489 г., Венецыянскай бібліі 1506 г. і, магчыма, іншых чэшскіх выданняў кан. XV – пач. XVI ст. [14, s. 980–982, 989, 1006–1007]<sup>7</sup>. Уплыў Вульгаты праяўляецца ў Скарыны праз чэшскую версію, аднак, за выключэннем некалькіх выпадкаў, яе прамое выкарыстанне малаверагодна, а ўлік грэчаскага тэксту адсутнічае наогул [14, s. 1003–1006, 1033]<sup>8</sup>. Ротэ прыйшоў да высновы, што ў Скарыны маецца мяшанка крыніц [14, s. 983, 1033]<sup>9</sup>.

На жаль, пытанне пра крыніцы пражскіх выданняў Скарыны ў такой ступені пакуль не вывучана, хаця, магчыма, сітуацыя з імі не надта адрозніваецца ад віленскага Апостала<sup>10</sup>. Тэксталагічны аналіз пражскіх выданняў Скарыны праводзіўся толькі фрагментарна і несістэматычна, што спрыяла лёгкаму аспрэчванню яго вынікаў.

Даўно было ўказана на выкарыстанне Скарынам чэшскай версіі, у прыватнасці Венецыянскай бібліі 1506 г. [6, с. 235–241, 248–249, 255–256; 13, с. 204–206; 4, с. 9–10 і сн.]<sup>11</sup>, рана пачала прыцягвацца да вывучэння і царкоўнаславянская версія [12]<sup>12</sup>. Важныя назіранні на конт крыніц Скарынавых тэкстаў зрабіў П. Уладзіміраў [5, с. 90–97, 129–142, 171]<sup>13</sup>. Ён прыйшоў да высновы, што менавіта чэшская версія была “галоўнай крыніцай скарынінскага перакладаў” [5, с. 128, 171]. Другой важнай крыніцай выступіла царкоўнаславянская версія [5, с. 171]. У Скарыны адсутнічалі царкоўнаславянскія пераклады толькі некаторых біблейных кніг (Наймудрасці Саламонавай, Юдзіфі, Эсфіры, Песні Песням), і яму давялося перакладаць іх паводле чэшскай версіі [5, с. 163–165]<sup>14</sup>. Астатнія біблейныя кнігі Скарына не пакінуў без змен, ён таксама правіў іх паводле чэшскіх крыніц<sup>15</sup>, часам робячы самастойныя інтэрпаляцыі ў біблейны тэкст, бессістэмныя і некрытычныя [5, с. 165–169, 185]<sup>16</sup>.

Значэнне чэшскай версіі для Скарыны было разгледжана А. Флароўскім [18, с. 166–186]<sup>17</sup>, які выказаў сумлеў у моцным уплыве і чэшскай версіі, і чэшскай мовы на выданні Скарыны [18, с. 169–170, 180–183]<sup>18</sup>. У якасці яго асноўнай крыніцы вучоны прапанаваў версію царкоўнаславянскую [18, с. 169, 179]<sup>19</sup>. Гэтая прапанова была падтрымана і іншымі даследчыкамі, што знайшлі ў пражскіх выданнях супадзенні з царкоўнаславянскімі крыніцамі, у т. л. з Генадзіеўскай бібліяй 1499 г. [9, с. 61–64; 15, с. 65–66]<sup>20</sup>. Неабходнасць уліку гэтай бібліі тлумачыцца тым, што менавіта ў ёй упершыню з’явіліся пераклады некаторых старазапаветных кніг (напрыклад, кн. Юдзіф, Наймудрасці Саламонавай, апошнія раздзелы кн. Эсфір), якія ў царкоўнаславянскім перакладзе адсутнічалі. У новым даследаванні Скарынавай мовы А. Жураўскім зноў была падкрэслена значная роля чэшскай версіі ([3, с. 10 і наст.], гл. таксама [15, с. 58–65]), а некаторыя даследчыкі нават зусім адмовілі ўплыў царкоўнаславянскіх крыніц на Скарынавы тэкст [19; 20].

Адкрытым засталася пытанне пра стасунак тэксту Скарыны да Вульгаты<sup>21</sup>, а таксама да грэчаскіх і яўрэйскіх арыгіналаў<sup>22</sup>. Хаця ў сваіх пражскіх выданнях Скарына надаваў вялікую ўвагу юдзейскім крыніцам Св. Письма, яго веданне яўрэйскай мовы было недастатковым [22], так што ён мусіў карыстацца перакладамі-пасярэднікамі.

Пэўнае значэнне можа мець тэксталагічнае даследаванне глосаў у Скарынавых выданнях [4, с. 8–9, 15–16; 5, с. 162–163, 185–186; 11, с. 255–256]. Сучасныя даследчыкі звычайна разглядаюць глосы ў старадаўнім пісьменстве як прыклады тлумачэння незразумелых слоў. Аднак глосы нярэдка выступаюць у якасці тэксталагічных варыянтаў або царкоўнаславянскай версіі, або іншамоўных перакладаў,

і выданні Скарыны ў гэтых адносінах не з'яўляюцца выключэннем. Таму, апроча лінгвістычнага аспекту, павінны ўлічвацца і магчымы тэксталагічны статус глосаў.

Са Скарынавых выданняў у XVI–XVII стст. было зроблена каля дзесятка спісаў з рознымі складам тэкстаў, якія істотна не адрозніваюцца ад сваіх друкаваных арыгіналаў [5, с. 219–221, 242–243; 11, с. 394–396], хіба што маюць некаторыя цікавыя асаблівасці ў мове (гл., напрыкл. [1, с. 136–141, 251–252]). Некаторыя з такіх спісаў атрымалі працяг за кошт іншых старазапаветных кніг, якія ў выданні Скарыны не вядомы, што пакаіда адкрытым пытанне пра лік надрукаваных ім выпускаў Бібліі [7, с. 1362–1363, 1365 і сн. 2]<sup>23</sup>.

У цэлым даследаванню арыгіналаў біблейных тэкстаў Скарыны ў навуцы нададзена значная ўвага, хаця пераважна раннімі даследчыкамі і на прыкладзе фрагментарных назіранняў. Вызначаны асноўныя крыніцы пражскіх і віленскіх выданняў, што дазволіла ахарактарызаваць многія важныя аспекты дзейнасці Скарыны, такія як мова, тэхніка перакладу, ступень самастойнасці. Аднак канчатковы лік арыгіналаў Скарыны не высветлены, таксама як ступень выкарыстання ім Вульгаты і грэчаскага тэксту. Малавядомым застаецца характар выкарыстання Скарынам розных крыніц ў дачыненні да тых ці іншых біблейных тэкстаў (бадай што за выключэннем Апостала, але і там даследаванне праводзілася на прыкладзе асобных фрагментаў, хаця і значных). Аднак гэтаму небяспрэчнымі застаюцца высновы ды ацэнкі наконт мовы і перакладу гэтых біблейных тэкстаў. Існуе патрэба ў шырокіх, рэпрэзентатыўных і сістэмных даследаваннях у галіне тэксталагіі біблейных выданняў Скарыны.

### Заўвагі

1. Пра парадак выдадзеных Скарынам пражскіх біблейных кніг і іх стасунак да хрысціянскага і юдзейскага канону гл. [8]; агульна гл. таксама [11, с. 248–252, 304–307, 311–332].

2. Каментары да факсімільнай публікацыі з'явіліся паазней у перакладзе на нямецкую мову і часткова на англійскай мове [2, с. 1–232].

3. Ю. Лабынцавым выдадзеныя два акафісты – імені Ісуса і Іаану Прадцечы, аўтарам шэрагу вершаў у складзе якіх выступіў Скарына, шасцідзён, саборнік (святцы) і пасхалія [10]. Апублікаваны ўрываек з акафіста жыццятворнаму крыжы, што ўтрымлівае евангельскія фрагменты [5, с. 346–350].

4. Кніга цалкам выдадзена [2, с. 235–919].

5. Віленскі Апостал прыскасаваны для праваслаўнага набажэнства [4, с. 19–20], тады як пражскі Псалтыр – гэта т. зв. вучэбны Псалтыр, не прызначаны для набажэнства [4, с. 4–5, 19]. Пра склад віленскага Апостала ў дэталю гл.: 11, с. 472–477.

6. Некаторыя розначытанні віленскага Апостала з царкоўнаславянскай версіяй падаў П. Уладзіміраў [5, с. 180–183].

7. Даўно ўказвалася на залежнасць віленскага Апостала ад чэшскай версіі [6, с. 241; 5, с. 185–189; 18, с. 167, 179].

8. А. Віктараў бачыў сляды рэдагавання віленскага Апостала паводле грэчаскага арыгіналу і Вульгаты [4, с. 10–11, сн.].

9. Папярэднія даследчыкі лічылі, што ў Вільні Скарына проста публікаваў тагачасныя царкоўнаславянскія тэксты, пры гэтым крыху спрашчаючы іх мову, і характарызаваў і гэтыя выданні як неперакладныя (гл. напрыкл. [5, с. 195–196; 3, с. 9; 15, с. 67]). Гл. таксама [21, с. 53–54]. Той думкі трымаецца і Г. Ротэ [14, s. 1034].

10. На кампіляванне Скарынам розных крыніц і іх мяшанку даўно ўказвалася [5, с. 169–170; 17, с. 327; 18, с. 170; 11, с. 279–286].

11. Упершыню на яе ўказаў яшчэ напачатку XIX ст. Я. Добраўскі (18, с. 167).

12. Тут было праведзена назіранне на прыкладзе 1–10 раздз. кн. Роду.

13. Гл. таксама: 12, с. 651–653; 11, с. 351–354.

14. Яшчэ раней А. Віктараў ставіў пад сумлеў выкарыстанне Скарынам царкоўнаславянскага перакладу асобных старазапаветных кніг [4, с. 9–10, сн.].

15. Мэта такога выпраўлення бачылася не толькі ў спрашчэнні мовы, але і ў набліжэнні да яўрэйскага арыгіналу праз Вульгату [11, с. 652–653].

16. Адвольную праўку Скарыны адзначаў і А. Віктараў (4, с. 15).

17. Праўда, А. Флароўскі цалкам абавіраўся на матэрыял П. Уладзімірава.

18. У прыватнасці, ён падкрэсліў, што шмат слоў Скарыны, агульных з чэшскімі, сустракаюцца і ў пазнейшых перакладах кан. XVI ст. Ён таксама дапушчаў магчымасць прыцягнення Скарынам і іншых чэшскіх крыніц [18, с. 171].

19. Гэтая думка была падкрэслена і раней [12] і патрымана іншымі даследчыкамі [17, с. 327 і наст.].

20. Яшчэ А. Віктараў указаў на амаль поўнае супадзенне пражскага Псалтыра з царкоўнаславянскай версіяй паводле чытанняў шырокага кола рукапісаў XIII–XVI ст. [4, с. 11–15, 17, 22].

21. Здаецца, што ўплыў Вульгаты вылучалі тыя даследчыкі [4, с. 9–10 і сн.; 12], якія не прымалі ў разлік чэшскай версіі, цалкам перакладзенай (да сяр. XVI ст.) з Вульгаты. Уплыў Вульгаты, здаецца, адмаўляў П. Уладзіміраў [5, с. 172, 185]. Адхілення ад чэшскай версіі на карысць Вульгаты таксама не заўважыў і С. Шупа [21, с. 57].

22. Іх выкарыстанне А. Віктараў, здаецца, дапушчаў [4, с. 9–11 і сн., 18], але ў дачыненні да Псалтыра адмаўляў [4, с. 16–17], таксама адмаўляў П. Уладзіміраў [5, с. 172]. Часам упэўнена сцвярджаецца выкарыстанне Скарынам яўрэйскіх і грэчаскіх крыніц [15, с. 66–67], аднак доказаў гэтаму бракуе.

23. Некаторыя даследчыкі думваюць, што Скарынам выдадзена больш біблейных кніг, чым вядома зараз [6, с. 232; 5, с. 118–119, 122, 235, 237; 18, с. 220, 222; 11, с. 396–407] і нават праводзяць на іх падставе тэксталагічныя параўнанні [5, с. 237; 9, с. 63 і наст.].

### Спіс выкарыстаных крыніц

1. Анічэнка У. В. Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі / У. В. Анічэнка. – Мн., 1969. – 294 с.
2. Biblia ruska, vyložena doktorom Franciskom Skorinoju (Prag, 1517–1519) : Kommentare. Apostol (Wilna, 1525) : Facsimile und Kommentar / hrsg. H. Rothe, F. Scholz. – Paderborn etc., 2002. – [10], 1046, [2] с.
3. Булыка А. М. Мова выданняў Францыска Скарыны / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, У. М. Свяжынскі. – Мн., 1990. – 252 с.
4. Викторов А. Е. Замечательное открытие в древнерусском книжном

мире : (первая книга, напечатанная доктором Фр. Скориною) / А. Е. Виктор // Беседы в Обществе любителей российской словесности при Московском университете. – 1867. – Вып. 1. – С. 1–27.

5. Владимиров П. В. Доктор Франциск Скорина : его переводы, печатные издания и язык / П. В. Владимиров. – СПб., 1888. – 351 с. : ил.

6. Головацкий Я. Ф. Несколько слов о Библии Скорины и о рукописной русской Библии из XVI столетия, обретающейся в библиотеке монастыря св. Онуфрия во Львове / Я. Ф. Головацкий // Научный сборник. – Львов, 1865. – Вып. 4. – С. 225–256

7. Евсеев И. Е. Очерки по истории славянского перевода Библии : черты бытовой истории славянской Библии с конца XV до XVIII века / И. Е. Евсеев // Христианское чтение. – 1912. – № 12. – С. 1342–1374.

8. Клімаў І. П. Склад пражскіх выданняў Скарыны / І. П. Клімаў // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі. – 2002. – Вып. 5. – С. 28–32.

9. Копреева Т. Н. Франциск Скорина и русская рукописная книжная традиция XV в. / Т. Н. Копреева // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. – М., 1979. – С. 61–70.

10. Лабынцаў Ю. В. “Зерцало життя” : з літаратурнай спадчыны Фр. Скарыны / Ю. В. Лабынцаў. – Мн., 1991.

11. Немировский Е. Л. Франциск Скорина. Жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. – Мн., 1990. – 597 с., 24 ил.

12. Отношение перевода Скорины к Вульгате и древне-славянскому тексту Библии // Чтения в Обществе любителей духовного просвещения. – 1877. – № 11. – С. 642–653.

13. Первольф И. И. Славянская взаимность с древнейших времен до XV–III века / И. И. Первольф // Журнал Министерства народного просвещения. – 1874. – Ч. 172. – С. 149–245.

14. Rothe H. Zum Apostolos, Wilna 1525 : Seine Erforschung und seine Quellen / H. Rothe // Biblia ruska, vyložena doktorom Franciskom Skorinoju (Prag, 1517–1519) : Kommentare, Apostol (Wilna, 1525) : Facsimile und Kommentar / hrsg. H. Rothe, F. Scholz. – Paderborn etc., 2002. – S. 923–1048.

15. Svjažynski U. Die Übersetzung der Bibel und ihre Quellen / U. Svjažynski // Biblia ruska, vyložena doktorom Franciskom Skorinoju (Prag, 1517–1519) : Kommentare, Apostol (Wilna, 1525) : Facsimile und Kommentar / hrsg. H. Rothe, F. Scholz. – Paderborn etc., 2002. – S. 54–68.

16. Скарына Ф. Біблія : факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Фр. Скарынаю ў 1517–1519 гадах : у 3 т. – Мн., 1990–1991. – Т. 1–3.

17. Соболевский А. И. [Рецензия] / А. И. Соболевский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1888. – Ч. 9 (Т. 259). – С. 321–332. – Рец. на кн.: Владимиров П. В. Доктор Франциск Скорина : его переводы, печатные издания и язык. – СПб., 1888. – 351 с. : ил.

18. Флоровский А. Чешская библия в истории русской культуры и письменности : (Фр. Скорина и продолжатели его дела) / А. Флоровский // Sborník filologický : Vydává III. třída České akademie pro vědy, slovesnost a umění. – Praha, 1946. – Sv. 12. – S. 153–258.

19. Целунова Е. А. О церковнославянском протографе Библии Франциска Скорины : (на материале Книги Числа) / Е. А. Целунова // Slavia. – 1990. – Roč. 59, seš. 3. – С. 244–250.


20. Целунова Е. А. Языковая ориентация Ф. Скорины в свете его переводческой техники : (уа матэрыяле кнігі Чісла) / Е. А. Целунова // Франциск Скорина и Вильнюс : сб. материалов Респуб. науч. конф., посвященной 500-летию со дня рождения Ф. Скорины. – Вильнюс, 1991. – С. 107–112.

21. Шупа С. Уступныя нататкі да перакладазнаўчага аналізу Бібліі Францішка Скарыны / С. Шупа // Запісы=Zapisy / Беларускі інстытут навукі й мастацтва. – Нью-Ёрк, 1994. – № 21. – С. 52–67.

22. Шупа С. Гэбрайскія элементы ў праскіх выданнях Францішка Скарыны / С. Шупа // Запісы=Zapisy / Беларускі інстытут навукі й мастацтва. – Нью-Ёрк, 1994. – № 21. – С. 68–75.

## ИЗДАНИЯ СПИРИДОНА СОБОЛЯ В КНИЖНЫХ СОБРАНИЯХ БЕЛАРУСИ

*Киреева Галина Владимировна, заведующая научно-исследовательским отделом книговедения Национальной библиотеки Беларуси*

еятельности белорусского печатника Спиридона Соболя посвящено много публикаций [4; 5; 14], и тем не менее до сих пор остается много вопросов, на которые можно будет ответить, только изучив все документы, касающиеся пребывания печатника на Украине, в Беларуси, Москве, Молдавии. Этот “друкарь”, родом из Могилева, начал свою издательскую деятельность в Киеве, продолжил в Кутеине, Буйничках и Могилеве. Умер “отец Сильвестр Соболев в Мултанях” в Молдавии в конце 1645 г.

Член Могилевского братства, он поддерживал связи с братчиками из Слуцка, по книгоиздательским делам посетил Валахию. В Киеве частная типография Спиридона Соболя работала на Подоле, “во дворе Иова Борецкого митрополита Киевского”. За первый год из киевской типографии Соболя вышло три издания: “Октоих”, “Лимонарь” и “Минея общая” (1628), затем еще два издания: “Октоих” (1629) и “Апостол” (1630). Несомненно, им была заранее проделана большая подготовительная работа. Порядок выхода этих изданий предложила А. С. Зернова [4, с. 128].

Неимуший печатник всю жизнь должен был искать себе покровителя. Последний появился при издании “Апостола” (1630), который напечатан “коштом и накладом пана Богдана Стеткевича, подкоморного мстиславского”. На землях, принадлежавших Стеткевичу и его родным, в разное время были основаны православные монастыри; Соболев работал сначала в одном из них, в Кутеинском, позже в Буйничском. В конце 1630 или начале 1631 г. Соболев покидает Киев и возвращается в Беларусь, где останавливается в Кутеине. Стеткевич выделил немалые материальные средства для организации типографии в своем имении. Уже в 1631 г. здесь начал работать печатный станок. Только за один год Соболев напечатал три книги: “Брашно духовное”, “Молитвы повседневные” и “Букварь” [7]. Затем переиздаёт